

Тупчієнко М.
(Кіровоград)

СИМВОЛІКА МЕТЕОРИТІВ ТА ЗІРОК В ТРАДИЦІЙНИХ УЯВЛЕННЯХ СЛОВ'ЯН.

Проблема вивчення символіки небесних тіл, зокрема, метеоритів і зірок набуває актуальності в контексті більш широких досліджень автора на ниві вивчення полісемантизму чорної металургії у східних слов'ян. У даному випадку береться до уваги два аспекти вказаної проблематики: 1. екологічний, в якому проявляється місце метеоритів у просторово - ціннісних орієнтуваннях слов'ян, у відповідності до їх традиційної міфопоетичної картини світу; 2. функціональний, в якому семантичне поле метеоритів - зірок розглядається як основа формування символіки власне заліза - сталі, оскільки, вважається, що початок чорної металургії був обумовлений ототожненням зварного заліза із метеоритним.

В українській та російській етнології мало місце збирання та публікація інформації про вірування, що стосувалися метеоритів, але науковому аналізу ця інформація, можна сказати, не піддавалася. [1, 2, 3, 4, 5]. Міфологічний символіці зірок на мовному рівні, до яких народна уява відносить і метеорити, на матеріалі індоєвропейських мов приділена увага в монографії М. М. Маковського, який виділив дванадцять міфологічних значень зірок. [6] Паралель між символікою метеоритів як зброї бога в хеттській міфології і в слов'янській міфологічній традиції проводить В. В. Іванов у монографії присвяченій походженню слов'янських назв металів. [7] Але вказані роботи, на жаль, не розкривають семантичного поля метеоритів у традиційних віруваннях слов'ян у його цілісності та взаємозв'язках окремих значень. Тому спробуємо розглянути міфологічну символіку зірок і метеоритів в уявленнях східних слов'ян, у фасетно-ієрархічній послідовності розгортання їх семантичного поля: всесвіту, стихії, природи-культури, людини, дії.

З метою окреслення історичної ситуації формування семантики метеоритів у східних слов'ян спочатку звернемо увагу на історію знайомства людства з метеоритним залізом, зокрема, на території Східної Європи. Як зазначає німецький історик гірничої справи Карл Бакс, земна поверхня зберігає чисельні сліди-воронки космічних вторгнень метеоритів практично на всіх континентах нашої планети. У Південній Америці скупчення метеоритних воронки виявлене в лісах Бразилії; в Африці - в об-

ласті Ашанти в Гані; в Азії - в Аравійській пустелі Рубель-Халі і в басейні сибірської ріки Тунгуска; в Європі у результаті удару метеорита близько 15 млн. років тому, виникла структура Нердлінгер-Риса в Баварії [8, С. 230]. На території України в Кіровоградській області районний центр Олександрівка знаходиться у величезному кратері, що міг утворитися, як вважають геологи, від падіння гігантського метеорита мільйони років тому. Крім одиничних падінь велетенських метеоритів, спостерігаються періодичні випадання метеоритних дощів та метеоритного пилу. На нічному небі вони з'являються у вигляді падаючих зірок.

Знайомство людини із залізом метеоритного походження, як прийнято вважати, відбулося одночасно із знайомством з іншими металами самородного походження - золотом, сріблом, міддю тощо ще в добу верхнього палеоліту-мезоліту [9], тобто дещо пізніше знайомства людини з рудою-вохрою (доба середнього палеоліту). Кількість метеоритів, що випали на території Близького Сходу вимірюється тонами [10]. Цікаво, що серед метеоритів, які упали невідомо коли, залізних у півтора рази більше, ніж кам'яних, тоді як серед зареєстрованих вченими, кам'яних у 15 раз більше, ніж залізних. Це пояснюється тим, що залізні метеорити частіше привертали увагу своїм зовнішнім виглядом (блиском), властивостями. [11, С. 65.]

Усвідомлення металу як принципово нового матеріалу чітко виступає вже при першому знайомстві людини із самородками земного й космічного походження [9, С. 307]. Найбільш давні залізні вироби з метеоритного і телиуричного заліза були знайдені на неолітичних пам'ятках Близького Сходу, які відносяться до IV-III тис. до н. е. [12, С. 5]. До них належать предмети, виготовлені шляхом холодної обробки - це нагрудна прикраса з прокованих смужок метеоритного заліза, виявлена в 1911 році під час розкопок додинастичного поховання в Герзах (Єгипет), що датується 3800 р. до н. е., а також кинджал і намисто з поховання цариці Шуб-Ад із шумерійського міста Ура, зроблені дещо пізніше, в 3100 р. до н. е. і виявлені в 1928 р. Населення Стародавнього Єгипту усвідомлювало космічне походження цього металу і називало його "металом небес", а тому в живописі його

го зображували блакитною фарбою [8, С. 228].

На території ж Східної Європи - однієї з імовірних прабатьківщин індо-іранців [13], найбільш давня знахідка наконечника списа (листоподібного ножа) з метеоритного заліза була знайдена в кургані №6 ур. Бучник Булук (Бічкін-Булакського могильника) в Калмикії, що відноситься до катакомбної культури і датується другою чвертю першої половини II тис. до н. е. [14, С. 203], а на території України у 1843 р. в могильному кургані доби бронзи був знайдений метеорит "Бердянськ" вагою 2,5 кг. [11, С. 81], шило з метеоритного заліза виявлено на поселенні зрубної культури, др. пол. II тис. до н. е. [15], тобто використання метеоритів засвідчене в індо-іранському мовно-культурному ареалі, де мало місце й обрядове використання залізної руди - вохри. У той же час відомо, що індо-іранський мовний компонент брав участь у формуванні слов'янських мов, ймовірно через кіммерійців, скіфів та сарматів, а, можливо, і більш ранніх народів, що не виключає можливості передачі не тільки лексики, але й семантичних полів слів та означуваних ними предметів, у тому числі і метеоритів, зірок.

Як уже зазначалося, М. М. Маковський в індоєвропейських мовах простежує понад десять міфологічних символів-значень зірок: 1. вмістилища душ померлих; 2. копії всіх істот на землі; 3. фалічної символіки; 4. жіночого начала; 5. числа як основного принципу світобудови; 6. об'єктів жертвоприношення; 8. священних тварин; 9. святості; 10. долі; 11. металу; 12. знамення, пророкування майбутнього. [6, С. 158-159]. Спробуємо простежити, наскільки символіка зірок і метеоритів, зокрема, збігається із загально-індоєвропейською у міфологічному просторі східних слов'ян.

І Всесвіт і потойбічний світ як структурна його частина, периферія.

1. У першу чергу зірки маркують верхню межу вертикальної структури КОСМОСУ слов'ян - НЕБО, оскільки розташовані на ньому. У цьому символічному значенні вони зближуються з символікою крові як даху.

2. У той же час зірки сприймаються як символи ПОТОЙБІЧНОГО СВІТУ-вмістилища душ померлих людей, напр. : хет. *wallas* "зірка", але литов. *veles* "душі померлих" [6, С. 158-159] і одночасно слов'янські назви сузір'я Волосожари, Волосині. Серед українців існували уявлення, що Чумацький шлях - це дорога, одна половина якої веде в

пекло, інша в рай; або, що це дорога на небо; дорога, яка вказує птахам шлях у "Вирій" [16. С. 6-8]. Таким чином зірки виступають маркерами не тільки верхньої, але і нижньої межі Всесвіту. У контексті цих повір'їв збереглися уявлення про зірки як про ДУШІ тих померлих людей, які відрізнялися добротою, непорочним життям на землі (Холмська Русь); або ж навпаки зірки отожднюються з грішними ДУШАМИ, яких Бог поставив на небі "покутувати гріхи свої"; душі менш грішних світять яскравіше, більш грішних - значно блідіше [Ушицький пов.]. Стосовно ж метеоритів у Грубешівському пов. існувало повір'я, що падаючі зірки - НЕХРЕЩЕНІ ДІТИ, а в Холмській Русі, що падаючі зірки - ДУШІ ПОМЕРЛИХ ГРІШНИКІВ, у Луцькому ж повіті метеорити просто отожднюються з ПОМЕРЛИМИ [1. С. 22]. Витоки цих повір'їв можуть знаходитися на Близькому Сході, на що вказують згадувані знахідки виробів з метеоритного заліза в єгипетських і шумерських похованнях, з одного боку, а також обрядове поховання метеорита "Бердянськ" в хронологічно пізнішому похованні доби бронзи індо-іранців, про що також згадувалося вище, з іншого. Водночас наявність ритуальних поховань метеоритного заліза у індіанців Америки дозволяє віднести подібні вірування до розряду архетипових [11, С. 70, 81].

3. На семантичному рівні метеорити співвідносяться з ПОТОЙБІЧНИМ світом з підкреслено негативним знаком через отожднення їх і з ЧОРТОМ, ДИЯВОЛОМ, іпостасю якого виступає, зокрема, ЗМІЙ-ПЕРЕЛЕСНИК або ВОГНЕНИЙ ЗМІЙ. Згідно з повір'ями населення Ушицького повіту, метеорит, упавши на землю перетворюється в чорта [1]. Вогнений же змій, який у народних повір'ях отожднюється як з метеоритом, так і з блискавкою, згадується в українських замовляннях любовного присушування під назвою "вогненного бугала": "Добровечір тобі, огнений бугало!" - "Здорова, хрещена, народжена, молитвяна раба Божа дівчино!" - "Куди ти летиш?" - "Полечу ліса палить, а землі сушить, а трави в'ялить! Полети ж ти, огнений бугало, до козака у двір. Де ти його спобіжиш, де ти його заскочиш: чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи у вечері, чи у постелі, - учепися ти йому за серце, затоми ти його, запали ти його: щоб він трясся і трепетався душею й тілом за мною, народженою, хрещеною, молитвяною дівчиною Марією, щоб він мене не запив, не заїв і з іншими не загуляв, усе мене

на помислах мав. Тягніть до мене, народженої, хрещеної і молитвяної дівчини Марії народженого, хрещеного і молитвяного козака Івана!" [17] Тут потойбічна символіка "огненого бугала" проявляється через його відношення до смерті-нещастя (палити, сушити, в'ялити), але і через відношення до еротики, яка має хтонічну зміїну природу. Його функції - зближують бугало з символікою блискавки (палити), з одного боку, а з другого, із символікою змія-спокусника, що літає до жінок (одне з відгалужень купальського міфу). [17, С. 41, 203], а з третього, з багатством, скарбами, грошима (металом) доступ, до яких отримує власник вогненного змія.

Харузіна В. М. ставить під сумнів походження вогненного "змія-грошеносця" від метеоритів, на фоні його зв'язку з домашніми духами, аргументуючи це тим, що він живе за піччю, спускається по пічній трубі, де піч - місце перебування душ прашурів. [18, С. 105, 122]. Але наведені вище в п. 1 повір'я про метеорити - душі померлих, а значить і предків живих заперечує це твердження. Отже, в народній уяві метеорити співвідносяться і з вогненным явленням ДУХА - ПРЕДКА.

У свою чергу Вогненний змії має прямий зв'язок із ПІВНЕМ - вогненно-сонячним птахом, ПІВНЯЧИМ ЯЙЦЕМ, бо згідно з народними уявленнями змія можна вивести, протримавши певний час під паховою півняче яйце. Із символікою міфічного вогненного змія співвідносяться реальні земні плазуни та рослини, напр. в Росії святець загадують: "Дрон Дронович сквозь огня прохаживал, огонь на голове вынашивал", при тому, що подібні ж загадки відносяться до МАКА і до ВУЖА. [19]

Символічне співвіднесення метеоритів з чортом - міфологічним утіленням ПОТОЙБІЧЧЯ - відоме і за межами слов'янського світу, зокрема, в колі культур, генетично зв'язаних з індо-іранською традицією. Так в Пакистані метеорити, що впали на землю, навіть намагалися засипати піском, боячись зіткнення з "нечистою силою", а в Туркменії, як писав Астапович, їх або викидали подаль, або ж прикривали кошмами [70]. В Арізоні метеоритний кратер має народну назву "Каньйон Дьябло".

У Стародавньому Єгипті вірування, що стосувалися метеоритів, були позбавлені різко вираженої негативної символіки. Єгиптяни використовували знайдені металеві метеорити часом без додаткової обробки, в такому вигляді, в якому вони їх знаходили. Метеорити слугували талісманами і

той, хто їх носив, вважав, що знаходиться під захистом потойбічних сил [8, С. 228]. Саме такі уявлення необхідно вважати більш ранніми і стадіально загальнолюдськими. На це вказує і те, що місцеве населення Сибіру вважало великий метеорит вагою 700-800 кг., який був знайдений у 1749 р., також "святиною, що впала з неба" [8, С. 229]. Подібні уявлення мали місце також серед ескімосів Гренландії. Ототожнення ж метеоритів з чортом є пізнім породженням християнської та ісламської дуалістичних міфологій, згідно з якими Диявол - це ангел, скинутий Богом із небес.

4. Зірки також співвідносяться з ЧИСЛОМ як основним життєвим принципом світобудови, у тому числі і соціальної, напр.: рос. звезда (*kuent-) на хет. hantezzis "перший" (пор. І.-є. *kuentuor "чотири", *kuent-"святий" + *dher-, dhes-"святий"). [6, С. 158-159], а в українських повір'ях числова символіка зірок опосередковано проявляється через твердження, що скільки на небі зірок, стільки на землі знаходиться людей (Харків. пов.) [1, С. 21.].

II Стихії.

5. Цей перелік символічних значень зірок можна доповнити значеннями ВОГНЮ, СВІТЛА, СТИХІЙНОГО ЯВИЩА тощо. Так в Лаврентійському літопису під 1100 роком говориться, що "явився стовп вогнений від землі до неба, і блискавка освітила всю землю, і в небесах прогрімало", тобто метеорит одночасно ототожнюється і з вогнем і з блискавкою [11, С. 119]. Саме вогнена символіка метеорита в народній уяві, очевидно, послужила причиною того, що в 1896 р. від західно-сибірського метеорита "Хмельовка" місцеве населення відколювало "кремінчики для кресала", хоча, як відзначає І. Ковшун, метеорити для цього не придатні через свою м'якість. Подібно і у нганасан - невеликої народності Таймира серед туй фали - "камінь вогонь" які використовувалися для висікання іскор, за їхніми віруваннями є і такі, що впали з неба: вони падають, коли божество Грім-нго і його небесні богатирі з гуркотом їздять по небозводу на залізних санях [11, С. 83]. Народна уява українців зближує метеорити, як і у літопису з блискавкою і свічею, про що свідчить повір'я записане Чубинським П. в Ушицькому пов.: "Зірка - свіча, що падає на землю і перетворюється в розпушену смолу внаслідок трикратного повторювання "амінь" і яка потім твердіє. Якщо ж ніхто не вимовить магичні слова, то свіча, впавши на землю, перетворюється в диявола, і тоді вже біда від нього людям, що живуть на землі." [1] Це

повір'я про метеорити, які плавляться і твердіють після магічних формул максимально наближається до повір'я про враження чорта блискавкою, записаного А. Онищуком серед гуцулів [21], і наведеного нами в контексті символіки крові. В обох випадках - на місці падіння метеорита і місці враження чорта блискавкою ніби то можна знайти розплавлену масу чорного кольору яка потім твердіє і перетворюється на кам'яне утворення, крім того в обох випадках цей камінь пов'язаний з чортом: чортовою свічею, смолою-атрибутом пекла, або ж його кров'ю. Таким чином метеорити символічно співвідносяться з НЕБЕСНИМ ВОГНЕМ, БЛИСКАВКОЮ, СВИЧЕЮ, "ГРОМОВИМ КАМЕНЕМ" але і КРОВ'Ю (чорта).

Крім того, в народній уяві українців, як вже зазначалося, існує ряд повір'їв у яких зірки ототожнюються з іншими проявами НЕБЕСНОГО ВОГНЮ, напр.: головнями вогню; зірки вважаються дітьми сонця; зірки створені для освітлення нашої землі (Літинський, Житомирський пов.); стан зірок є провісником зміни погоди (вогненно-теплової): зірок не видно - чекай бурі; світлі зірки віщують тепле літо, морозну зиму. (Проскурівський пов.) І у цьому випадку метеорити несуть підкреслено негативну символіку небесного вогню, бо "падаючі зірки-головні, якими диявол, викрадаючи їх із неба, посилює страждання душ, що підпали під його владу і що знаходяться в пеклі." (Холм. Русь.) [1] Символічне зближення метеоритів з палаючими головнями є очевидно найдавнішим за часом і архетиповим за природою походження. Так серед аборигенів Австралії також існують повір'я про небесно-вогненну природу метеоритів. За віруваннями людей племені янгтарлів, "іскри, що летять по небу", виникли внаслідок бійки палаючими головнями з багаття злих духів-мунгів і вони також називають камені з кратера Вульф-Крік каменями летючого сонячного вогню. [11, С. 97].

Чи не найдавніше документально засвідчене повідомлення про наявність уявлень про вогненну природу метеоритів на Близькому Сході засвідчене у єгипетській казці доби Середнього Царства (перш. пол. II тис. до н. е.) - "Казка про того, хто потерпів загибель корабля." Цікавою деталлю цієї казки є те, що зірка, яка впала з неба спалила родину ЗМІЯ-володаря легендарної країни Пунт. [22. С. 38-46] Тобто в давньоєгипетській традиції має місце боротьба небесного вогню - зірки із земним вогнем - змієм і таким чином має місце опосередкований символічний зв'язок між метео-

ритом і змієм. В християнській середньовічній літературі ("Луцидаріусі" XII ст.) можна також знайти пояснення походження метеоритів і від небесного вогню, зокрема, говориться, що "падіння зірок - явище, що видається... це вогненні іскри від пострілів повітряного вогню, які утворюються, коли на висоті буває буря." [11, С. 121].

До архетипічних, очевидно, можна віднести і уявлення про символічне зближення метеоритів із блискавкою. Подібні ототожнення відомі також іншим індосвропейцям, напр. германцям, які на думку Куна здавна представляли собі блискавку у вигляді зірки.

Символічне ж зближення метеорита зі свічкою в повір'ях східних слов'ян, скоріше всього, відбулося порівняно пізно під впливом біблійної символіки, вже після прийняття християнства. Так, наприклад, в "Откровенії апостола Іоанна Богослова" говориться, що перед "Страшним судом" впаде "з небес велика зірка, що горітиме подібно світильнику". [23]

III Природа й культура.

6. Метеорити як прямо так і опосередковано ототожнюються також з КАМЕНЯМИ. Цьому сприяло і те, що серед метеоритів, як уже відзначалося, значно переважали саме кам'яні або залізно-кам'яні метеорити, так звані палласити. Так в Ушицькому пов. народна уява прямо ототожнює падаючі камені з падаючими зірками [1. С. 22]. Крім того як вже було показано метеорити символічно зближуються з ГРОМОВИМИ КАМЕНЯМИ - крем'яними знаряддями, які у свою чергу мають відношення до НЕБЕСНОГО ВОГНЮ і КРОВІ. Як показали дослідження українського етнографа Василя Кравченка, серед українського народу були поширені уявлення про походження вогню з каменя [24, С. 150-152]. Подібні уявлення про кам'яну природу неба, а відтак і зірок мали місце і за межами східно-слов'янського світу... В цьому плані привертають увагу, в першу чергу, індоіранські паралелі. Наприклад в давньоперсидській мові поняття "небо" і "камінь" виражаються однаково [20]. Подібні уявлення мають місце і в Біблійній міфології, зокрема, в міфі про відділення Богом земної тверді від небесної під час творення світу, а також в оповіді в "Книзі Навіна" про побиття війська царів амморейських великими каменями з неба. В грецькій міфології кам'яне небо тримає на своїх плечах титан Атлант. Подібні уявлення також, очевидно, необхідно віднести до архетипових, оскільки вже у аборигенів Австралії небесний во-

лодар Байаме в його небесному стійбиші частково перетворений в камінь [25. С. 47], тобто небо, хоча, і частково, але наділене кам'яною природою. Це ототожнення стає більш очевидним в австралійському міфі про відділення неба від землі за допомогою палиці-бумеранга, який є певною паралеллю біблійному міфу [25].

7. Значення "зірка" співвідноситься також із значенням МЕТАЛ на мовному рівні, напр.: ірл. *gind* "зірка", але рос., укр. руда; [6, С. 158-159], у значенні камінь, метал, але і КРОВ, як це було вже показано вище, а також рос. звезда "зірка" співставляється з осет. *zwetoe* "срібло". Найбільш яскраві з метеорів - боліди, народна фантазія сприймала за летючих по небу у вигляді кулі вогненних драконів і змії, що розсипалися іскрами, ніби гаряче залізо під ударами молота, і ці іскри, падаючи на землю, перетворювалися в скарби [26].

На Близькому Сході, як ми вже зазначали, метеоритне залізо називалося "металом неба" або "залізом, що впало з неба" і тим самим розумілося, що небо має металеву, точніше залізну природу. У той же час в шумерських табличках неодноразово повідомляється про "небесну мідь" [11, С. 82]. Таким чином, в Близькосхідній традиції мала місце універсальна символічна співвідношення метеоритів з металами взагалі.

8. Зірки в народній уяві співвідносяться також з РОСЛИННОЮ символікою, зокрема в українській народній загадці: "Ішов Волюх, розсипав горох, зачало світати, нема, що збирати", - зірки ототожнюються з ГОРОХОМ [1]. Опосередкований зв'язок метеоритів із горохом масмо, як показав А. Афанасьєв, і в народній казці "Котигорошко". [3, Т. 3, С. 24, 71-81.] Цей зв'язок реалізується в явній аналогії падаючої з неба палиці - зброї героя, народженого з ГОРОШИНИ, із метеоритом. Згідно із законами міфологічного мислення, має місце семантичне ототожнення власника зброї із самою зброєю, тобто Котигорошка з палицею - метеоритом, подібно до ототожнення Індри і з його зброєю-ваджрою в індійській міфології.

Крім того, як було показано в п. 2, метеорити через образ вогненного змія опосередковано зближуються ще з однією рослиною - МАКОМ.

Символічний зв'язок метеоритів з рослинним світом зафіксований у різних частинах світу, так, напр. у народностей гірських плато Південного В'єтнаму мав місце звичай класти "гromові сокири" (серед яких були і метеорити) в сховища рису, тому що вони вважалися "приятелями" "Душі рису"

або "Матері рису", а серед індіанців Аргентини існувала легенда про "залізну зірку" - метеорит "Месон де Ф'єро", що впав у пустелі Гран-Хако, і який раз на рік перетворювався в дерево, що наповнювало повітря "металевими звуками" і загоралося під час появи перших променів вранішнього сонця. З метеоритами пов'язують і появу окремих рослин, а також аномалій у розвитку рослин, так, напр. австралійці вважають, що саме падаючі зірки породжують отруйні гриби та різного виду нарости на деревах [11, С. 81, 88, 97]. В останньому випадку звертає на себе увагу негативний контекст рослинної символіки метеоритів. Таким чином можна констатувати, що символічне зближення метеоритів і рослин також носить архетиповий характер, але в українському міфологічному матеріалі це зближення обумовлюється місцевим флористичним матеріалом: ГОРОХОМ і МАКОМ.

9. Далі згідно з давніми повір'ями, у зірках відображені своєрідні "копії" всіх ІСТОТ на землі [6, С. 158-159] і, додам, ПРЕДМЕТІВ КУЛЬТУРИ. Це знайшло своє вираження в українських народних назвах сузір'їв, які вони отримали від форми, що утворюють своїм розташуванням - ВІЗ, КВОЧКА, ЧЕПІГИ, КОСАРІ, ДІВКА ВОДУ НЕСЕ, ПЕСИК, ХРЕСТ, ПАСІКА (Ушицький пов., Літинський пов.) [1]. Можна сказати, що у цих назвах в більшій мірі проявився світ культури, ніж природи, бо названі тварини й предмети є результатом культурної діяльності людини - domestикації, або ремісничого виробництва. У той же час ці назви вказують на існування в українців уявлень про неземне, небесне походження світу культури. Більше того, поняття зірки тісно пов'язане з поняттям СВЯЩЕНИХ ТВАРИН (корова, бик, вуж та ін.), яким поклонялися язичники і яких приносили в жертву, напр.: лат. *stella* "зірка", але рос. ТЕЛЕНОК, укр. ТЕЛЯ [7, С. 158-159], а також народні українські назви сузір'їв - квочка, песик, пасіка (бджоли) (Ушицький пов., Літинський пов.) [1]. Подібні ототожнення зірок і сузір'їв з живими істотами, зокрема, з тваринами широко розповсюджене серед народів світу. Це, у першу чергу, назви зодіакальних сузір'їв у греків, єгиптян, вавілонян, китайців. Серед цих назв фігурують, подібно до українського варіанту, і назви домашніх тварин, напр. тільця, овна, пса тощо. Цікаво, що серед близьких сусідів українців - литовців, чехів зірка *hesperus* називається звіриною, напр.: литов. *zwerinne*. від слова звір, чеськ. *zweretnice*, *zwerenice* "звіриниця". У той же час у литовській мові

слово *zweris* означає, **ВОВК**, тобто зірка по-суті через назву ототожнюється з **ВОВКОМ**. Це символічне зближення зірки з вовком є дуже архаїчним і сягає своїми витокami, очевидно, ще доби палеоліту, тоді як українська назва сузір'я "**ПЕСИК**" є явно пізнішою, походить щонайбільше з доби мезоліту, а тому може бути вторинною, що витіснила назву "**ВОВК-ВОВЧА**" внаслідок зростання ролі собаки в господарстві людини. У той же час серед грецьких назв зодіакальних сузір'їв фігурує і назва "**Пес**", що наводить на думку про певні українські та Середземноморські паралелі у формуванні назв небесних світил. Але повернемося до литовської назви зірки **ЗВІРОМ-ВОВКОМ**. Певний символічний зв'язок між вовком і зірками простежується також у російських приказках: "Серой волк на небе звёзды ловит", а також "светил бы мне месяц, а звёзды колобую", або "колом в землю", що на думку Ф. Буслаєва є натяком на "волокдлака"-вовкулаку, тобто людину-перевертня, що обертається у вовка. [27, С. 93] У той же час у своєму "Слов'янському словнику" Міклошич наводить фрагмент із "Кормчей книги", де хмари, які закривають місяць або сонце називаються "влькодлацями", що знаходить паралелі у контексті символіки крові гуцульському повір'ї, про те, що "опирі" з'їдають місяць на його заході [21]. Таким чином розвиток символічних співвідношень між зірками, небесними світилами і вовком-вовкулакою вказує на наявність паралелей символіки зірок і крові.

Особливе місце займає символічне ототожнення метеоритів із **ЗМІЄМ**. В Лаврентіївському та Новгородському першому літописах, відповідно, під роками 1028 та 1214 метеорити та комети названі "змійм летящим" [11, С. 119]. Образ вогненного змій, як уже було показано вище, зближує метеорити і з такими тваринами як **ПІВЕНЬ** і **ВУЖ**. Мають місце паралелі і з ототожненням метеоритів із **змійм**. З випадінням палласитів, як вважає дослідник Тунгуської катастрофи Л. А. Кулик, пов'язаний індуїстський міфологічний сюжет про боротьбу дева - царя "змій" Васуки з вождем велетнів Данавою за панування над небом. Тут Васуки перемагає Данаву і несеться по небу з його печінкою в пащі. Але цар воронів віщий птах Гаруда нападає на Васуки і від їх зіткнення печінка падає на землю, а жовч розливається у вигляді смарагдів (палласити своєю внутрішньою будовою нагадують печінку) [28]. Крім того давньоіндійські тексти називають невідомі небесні тіла Раху і Кету, які в індуїській міфології

ототожнюються з головою дракона Дон-тжа-Раху, розрубаного навпіл Вішну-Сонцем за спробу викрасти у богів священний напій амриту. Безсмертя дракона дозволяє його голові нападати на Сонце і спричиняти його затемнення, а хвіст Раху часом з'являється на небесах у вигляді комети. Міфічних Раху і Кету вченні схильні інтерпретувати як появу комет, метеорів, падаючих зірок або затемнення [11, С. 109].

Подібно і в Китаї залізний метеорит, що упав поблизу Кантона (нині Гуанчжоу) в провінції Куангтунг, сприймався населенням як дракон, що був посланий з неба, і який повинен був залишитися на землі, але злобність і ницість людей призвели до перетворення його в мертвий "залізний камінь" [11, С. 92; 29].

Таким чином і тут, як і у випадку з рослиною символікою, ми маємо справу з архетиповими уявленнями, які корелюються у слов'янському матеріалі місцевою природною - фауністичною специфікою, а також господарчою діяльністю слов'янської людності. Водночас, необхідно відзначити, що практично усі тварини, які фігурують у символіці зірок-метеоритів: **ТЕЛЯ**, **ПІВЕНЬ**, **КУРКА**, **СОБАКА-ВОВК**, **ЗМІЙ-ВУЖ**, як це було показано під час розгляду семантики крові, мали пряме символічне відношення до **КРОВІ** і до **ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ**.

IV Людина.

11. Символічне ототожнення зірок з **ЛЮДЬМИ** знайшло своє відображення у вже згадуваних у п. 9 народних назвах сузір'їв - **КОСАРІ**, **КОСАРІ ДІВКА** **ВОДУ НЕСЕ**, подібних до грецьких Персея, Геракла, Аріадни тощо. Крім того, у гуцулів існувала легенда про Літавицю - духа, що злітає на землю у вигляді падаючої зірки і прибирає людський образ - мужчини або жінки, але завжди юних, прекрасних, з довгим жовтим волоссям [11, С. 98-99].

12. Зірки - люди відповідно наділялися **ФАЛІЧНОЮ** символікою, а відтак відношенням до **ЗАЧАТТЯ-НАРОДЖЕННЯ**, напр.: давн.-інд. *udu* "зірка", але давн.-рус. *udъ* "penis", "змій". [6, С. 158-159]. В народній же уяві: "Зірки - це горящі свічки, ... Як тільки хто народжується, Бог в той же час запалює свічу і ставить її на небі... (Літинський пов.), або ж: "Зірки - "діти сонця", - нерозривно пов'язані з людиною. З народженням дитяти з'являється і нова зірка і протягом всього життя має вплив на його долю. Говорять: "така моя планида". (Луцький пов.) Значно повніше фалічно-еротична символіка зірок проявляється в

повір'ях, пов'язаних з метеоритами, напр.: "Померлі перетворюються в зірки, що падають чи ЗМІЯ і вночі летять на той дім, де померлий залишив свою дружину чи дітей. Можна часто чути, коли чоловік умре, а жінка залишається вдовою і притому захворіє, то говорять: "вона має перелесника" (Подоль. Губ.) [1] Тут метеорити ототожнюються із зміями-перелесниками, але в давн.-рус. мові змії прямо співвідносяться і з удом. Зв'язок між метеоритами і дітонародженням має місце також за межами індо-європейського світу, наприклад "в Індокитаї вважають, що діти народжуються метеорами"[30, С. 29], а у наведеному в п. 8 прикладі найменування населення В'єтнаму метеоритів "приятелями" "Матері рису" та обрядового їх використання простежується фалічна символіка останніх. Існують схожі уявлення і серед тубільного населення Америки. Так у індіанців племені нагуа герої міфів були породжені каменями, що впали з неба, а у давніх майя зачаття дитини пов'язувалося з відвідуванням жінок "містичним батьком", одним з шести богів - покровителів місяців, який міг з'явитися жінці у вигляді падаючої зірки [11, С. 100, 110].

Зв'язок зірок і метеоритів, зокрема, із зачаттям і дітонародженням зближує їх у цій міфологічній функції з каменями. Подібна символіка каменів широко відома у грецькій міфології, напр. в "Одісеї" можна прочитати такі рядки:

"Но всё же скажи мне, откуда ты родом,
Ибо ведь ты не от дуба, по древнему
слову, и не от камня."

("Одиссея", XIX, 162) [31]

У цьому фрагменті відобразилися давні, ще тотемістичні уявлення про походження людей від дерев та каменів. Окрім "Одісеї" уявлення про походження людей від каменів представлені у цілому ряді давньогрецьких міфів, зокрема, у міфі про Девкаліона і Пірра, кинуті ними за спину камені перетворюються у людей, а Піндар (OL., IX, 61 і наст.) говорить про кам'яне покоління людей, очевидно, згадуючи давні міфи. У грецькій мові слова *laoi* "народ" і *laoi* "камені" є синонімами, що у світлі наведених міфологічних уявлень не може бути випадковим [32, С. 69]. Подібні уявлення, зафіксовані у етнографічних народів, що стадіально відповідають добі мезоліту. Так, наприклад, в австралійських аборигенів серед значної кількості різноманітних тотемів існують тотеми скель, каменів [33]. "В області тотема - сливового дерева - на відстані п'ятнадцяти миль на південний

схід від Алізських джерел, серед чагарників мулга знаходиться камінь, він виділяється із землі фути на три, має округлу форму, камінь цей називається Ератипа ... На одному боці каменя є округлий отвір. Через нього, як вважають туземці, дитячі душі виглядають жінок, яким трапляється проходити повз камінь. Туземці цілком упевнені, що наслідком відвідування каменя є зачаття. Слово ератипа значить дитя. Подібні "ератипи" (чи камені дітей) можна знайти і в інших місцевостях "[32, С. 69-70]. Наведені паралелі свідчать про надзвичайно давні корені подібних вірувань, що, скоріше всього, знову ж таки носять архетиповий характер.

13. У контексті зачаття - народження зірки виступали в якості ЖІНОЧОГО начала: пор. рос. звезда, але давн.-англ. *swen* "жінка". [6, С. 158-159]), наприклад в Луцькому пов. вважали, що зірки падають під час дологів. Мовні данні підкріплюються повір'ями українського народу та народними назвами сузір'їв, напр. в Літинському пов. дівка воду несе - назва сузір'я [1]. Цікаво, що у кетів (снісейських остяків) залізні предмети, які використовувалися в ритуалах шаманізму, вважалися зробленими із "небесного заліза" і могли знаходитися лише з тими предметами культу, по відношенню до яких обрядовість виконували виключно жінки [11, 83].

14. Зірки символічно також ототожнюються з окремими ЧАСТИНАМИ та ОРГАНАМИ людського тіла. Вище, вже говорилося про ототожнення зірок з ПЕНІСОМ, а стосовно символіки крові, мова вже йшла про семантичний зв'язок вранішньої та вечірньої зорі з КРОВ'Ю. Через символічний зв'язок з хворобою "сухоти" метеорити також опосередковано співвідносяться з КРОВ'Ю як частиною організму, виділенням якої супроводжується ця хвороба. Семантичний зв'язок метеоритів і крові, як це було показано в п. 13, опосередковано підтверджується символічним зближенням метеоритів і громових каменів - крові чорта. Крім того в "Повісті минулих літ" комета, що з'явилася в 1065 році порівнюється з кров'ю, і як показує подальший текст літопису це порівняння, по суті, є формою ототожнення зірки з кров'ю [34].

Але народна назва сузір'я-Волосині, Волосожари співвідносить їх також і з ВОЛОССЯМ. У згадуваній уже російській апокрифічній "Голубиной книзі о сорока пядей" прямо говориться: "...Часты звезды - от кудрей божьих"[5]. Крім того в Іпатіївському літописі під 1265 р. говориться про

появу "звезди на востоке хвостатой образом страшной... Эта же звезда зовется и власатая" [34, С. 119].

В індо-іранському світі мало місце отожднення паласситів з ПЕЧІНКОЮ, як це вже було показано в п. 10., а в акадському варіанті шумерського епоса "Про того, що все бачив" тіло або окремі частини тіла (руки) Енкіду, товариша героя епоса Гільгамеша, порівнюються з "каменем, що впав з небес", тобто метеоритами [35].

15. Метеорити символічно пов'язуються народною уявою з ХВОРОБОЮ напр. в Подільській губернії існувало повір'я, що чорти, які хочуть уподібнитися ангелам, стають зірками, але ангели спільними силами скидають їх з неба. Вони падають на землю і розливаються смолою. Якщо на це місце стане людина, то захворіє сухотами (виділення крові), від якої вже немає порятунку [1]. Відповідно до міфологічного принципу симпатичної магії, метеорити не тільки спричиняли хвороби, але і використовувалися як ЛІКИ від певних хвороб. До "істинних метеоритів", як відзначає Ковшун, належав метеорит "Урей", що впав у 1886 році в Пензенській губернії поблизу села Новий Урей. А метеорит, що впав у 1918 році поблизу Саратова у вигляді кількох шматків, місцеві жителі розтирали в порошок, щоб пити його з водою як ліки, або ж, змішавши його з салом, намазували хворі місця, подібно і в Казахстані, від метеорита, що впав у 1937 році, місцеві старики-киргизи відколупували шматочки метеорита і пили їх з водою для "зміцнення легень" [20]. Використання метеоритів в якості ліків відоме також у давніх греків. Порфірій в III ст. н. е. писав, що Піфагор застосовував і рекомендував іншим очищення "каменем-громовиком" [11, С. 84].

16. КОЛЬОРОВА семантика зірок в уявленнях українського народу розкривається тільки через символіку комет, які в Літинському повіті вважали тими ж зірками, тільки з хвостами. Говорили, що комети бувають двох кольорів - ЧЕРВОНОГО і БІЛОГО. Обидва кольори співвідносяться зі смертю, нещастям: "Якщо комета червона, буде війна; біла - велика смертність" - (мор) (Вінницький пов.) [1, С. 26].

На Близькому Сході ж метеорити асоціюються з трьома кольорами: СИНІМ (колір заліза в єгипетському живописі), ЧЕРВОНИМ (початковий колір "чорного каменю"), ЧОРНИМ (нинішній колір "чорного каменю"), які символізують їх небесне походження та як буде показано нижче святість і гріховність.

17. Поняття "зірка" тісно пов'язане і з поняттям ДОЛІ, а також СМЕРТІ як присуд долі: хет. *mul* "зірка", але і.-с. **meg*- "смерть", укр. *смерть*. [6, С. 158-159], в народній уяві особливо це стосується поглядів на падаючі зірки-метеорити, напр.: "коли хтось помирас, то падає його зірка, яка з його смертю згасає". (Луцький пов.) [1, С. 21-26]

18. Нарешті символіка зірки співвідноситься ПЕРЕДБАЧЕННЯМ МАЙБУТНЬОГО, з поняттям ЗНАМЕННЯ: англ. *star* "зірка", але хет. *tar*-(*pallis*) "образ, знамення" (пор. з другою частиною хеттського слова: давн.-рус. *плоть* "образ, окреслення-контур" і.-с. **pel*-, а також англ. *spell* "чари") [6, С. 158-159]. У цілому ряді давньоруських літописів поява комет прямо називається "знаменієм", що передвіщає нещастя (голод, чи смерть, чи нашість ратних) [11, С. 119-120]. В українських міфологічних уявленнях ця символіка проявляється через вірування, що кожна зірка виражає собою окрему людину, що живе на землі і яка гасне разом з смертю людини, або ж віруванням, що зірка, яка яскраво горить знаменує, що ця людина буде жити довго. (Житомирський пов.) Метеорити як було показано вище також знаменують собою смерть: "...на чий двір упаде зора, там буде покійник, умре дитина" (Харк. Пов.) [1, С. 21-26] В російських літописах стосовно комети, що з'явилася в 1618 році під час походу польського королевича Владислава на Москву російські літописи писали, що вона, на думку царя і народу, віщувала нещастя, а на думку філософів, знаменувала настання миру і спокою в державі [36, С. 53-55].

Метеорити, що виступають у ролі знамення, були відомі вже гомерівським грекам. Так в "Іліаді" говориться, що Зевс посилав метеорити як знамення морякам або воюючим рятям, провіщаючи загибель або спасіння, нову битву або мир. [31, Илиада. 75,80.] В середньовічній Європі, метеорит, що упав у 1492 році перед військами імператора Максиміліана, сприймався знаменням перемоги імператора. Пізніше в XVII ст. ієзуїт Петавіус, професор Сорбони і Реймса, писав, що комети та інші аналогічні явища - це передзнаменування бід, що йдуть з небес, "щоб вселити в людей жах або потрясти їх". Існувало також повір'я, що комети та метеорити віщують і значні епохальні зміни, як то зміну династій (Китай) або зміну третьої історичної епохи - Сонця бога Тескатлипока четвертою бога Кетцалькоатля в атекській міфології [11, С. 63,105,110].

19. Семантика метеоритів також розкривається через значення ЗБРОЇ, ВІЙНИ,

СТРАЖДАННЯ. Особливе шанування метеоритів на Давньому Близькому Сході було обумовлене, як це видно з хеттських текстів, їх отождоженням з "палицею" бога, що з'являється на небі під час однієї з битв, тим самим і самі метеорити наділялися сакральним змістом зброї бога. [7] Метеорити у ролі зброї Бога якою він побиває ворогів євреїв - військо царів амморейських згадуються в "Біблії" в "Книзі Навіна" [37]. Подібні уявлення про небесну зброю були характерні і для слов'ян. Так в Новгородському другому літописі під 911 роком помічене повідомлення про "зірку", що з'явилася "копейным образом" [3]. В українських народних казках також знайшли відображення вірування про зв'язок метеоритів із зброєю. Так у казці "Чабанець" головний герой у боротьбі із змієм користується батою з каменем на кінці, що упав з неба. А у казці "Котигорошко", як було показано вище, має місце пряма паралель близькосхідній версії-отождоження залізної палиці героя з метеоритом. [38, С. 68, 70, 72-74] Метеорити в якості зброї богів фігурують у ряді індоєвропейських міфологій: в індійській - це ваджра (або дордже) - "залізний громовий молот" ("стріла") Індри, а у германській - це жакливій молот бога грому Тора. Крім того в українській міфології знайшла своє відображення також тема сакральної війни у повір'ях про метеорити, напр.: "...ангели проганяють з неба злих духів; Бог скидає з неба сатану. Промовлене в цей час слово "амінь" вганяє чорта на стільки сажнів у землю, скільки раз вимовлене слово "амінь". [1. С. 11-12; 2, С. 250-252; 4, С. 6, 9] Уявлення такого характеру у слов'ян могли сформуватися під впливом біблійної міфології після прийняття християнства, хоча не виключена можливість (враховуючи інші індоєвропейські паралелі) і більш ранніх ще язичницьких коренів їх походження - відображення боротьби Громовержця з супротивником. В усякому разі у австралійських аборигенів, що знаходяться на мезолітичній стадії розвитку, поява метеоритів, як уже відзначалося, пояснюється битвою духів, тобто вводять їх в коло архетипічних.

V. Дії (сакральної)

20. Зірки отождожуються також зі СВЯТІСТЮ, ІСТИНОЮ які, зокрема, втілювалися в колі, а також і з ГРІХОВНІСТЮ як антитезою святості: пор. хет. wallas "зірка", але давн. рус. Велес; рос. звезда, але хет. handaz "істина"; [6. С. 158-159], у народних уявленнях українців подібна символіка зірок, як було показано в п. 1. представлена

диференціацією інтенсивності свічення зірок-свічок: "душі менш грішних світять яскравіше, більш грішних - значно тьмяніше" (Ушицький пов.), або ж, що зірки - праведні душі, що яскраво дивляться на весь світ (Житом. пов.), а також твердженнями, що зірки - "з праведних душок, з дітей, котори умирають малими, да з старих людей" [1]. Підкреслено негативною символікою гріховності в народній уяві наділяються метеорити, напр.: "Зірки, що падають - нехрещені діти" (Грубешівський пов.), або ж, що падаючі зірки - душі померлих грішників" (Холм. Русь.) [1]. Тобто і в цьому випадку символіка зірки є амбівалентною.

Ідея зв'язку метеоритів з гріхом засвідчена також у Біблії. І. С. Астапович вважає, що біблійна легенда про Содом і Гомору, знищених вогнем з неба, очевидно, пов'язана з метеоритними кратерами в аравійській пустелі Вабар. Серед місцевих жителів поширена легенда, що вали цього кратера є рештками міста, знищеного "небесним вогнем" за гріхи його жителів [20]. Подібні вірування, скоріше всього, були широко розповсюджені в Середземноморському регіоні в минулому. В усякому випадку, в Давній Спарті за свідченням Плутарха у "Життєписі Агіса" відсторонення ефорами царів від влади після восьми років правління могло бути обумовлене звинуваченням у гріху проти богів, свідченням чого була поява метеора чи падаючої зірки на небі в темну ніч [39]. В добу середньовіччя уявлення мусульман про зв'язок метеоритів з людською святістю і гріховністю знайшло своє відображення в легенді про священний "чорний камінь" в мечеті Кааба. Говорять, що він упав з неба червоним, як рубін, і тільки через людські гріхи став чорним [8, С. 229]

21. Співвідношення зірок з святістю у міфологічній традиції робило їх об'єктом ПОКЛОНІННЯ, до них зверталися з молитовними словами: пор. рос. звезда, але хет. handas "той, що преклоняється перед Богом", той, що шанує Бога" (пор. рос. звезда, але давн.-англ. swe &an "говорити"). [6, С. 158-159]. Серед українського населення були поширені уявлення, що зірки - це ангели, які сидять на сходинках неба з запаленими свічами в руках (Грубешівський пов.), або, що це чорти, яких скидають з неба ангели, і яких необхідно знешкодити багатократним повторюванням слова "амінь", а також, що падаюча зірка - душа грішника просить того, що побачив її помолитися про відпущення гріхів. "І народ вірить, що, перехрестивши цю зірку, він очищає її від гріхів"

(Холм. Русь.) [1]. Останні два твердження стосувалися метеоритів. Крім того збереглося ще дохристиянське символічне отождолення зірок, точніше нічного зоряного неба, з язичницьким богом Велесом, представленим у видозміненій формі Волоха, у наведеній вище загадці (п. 7).

Тобто в українській міфологічній традиції зірки, особливо метеорити, виступають не тільки об'єктом поклоніння - добра, але і страху перед ними як носіями зла, а це означає, що зірки наділялися амбівалентною природою.

Більш давні, дохристиянські уявлення про метеорити були, скоріше всього, позбавлені дуалістичного негативу. В усякому випадку існує гіпотеза, що каменем-фетишем метеоритного походження, був початково символ монолатрії Яхве (Іегови) в іудейській релігії, який пізніше шанувався як кам'яна скрижаль Мойсея із записаним на ній текстом Завіту. У хеттському тексті "Поєми про царювання на небесах" (XVII ст. до н. е.) з метеоритом зв'язується народження бога грози, тому за велінням Еа, батька богів і бога підземного царства, цей небесний камінь розташовується в храмі і стає об'єктом молитов. У давній Греції, як повідомляє Плутарх "у дуже давньому храмі Грацій в Орхомені (1200 р. до н. е.) шануються лише камені, які вважаються випали з неба". У Римі метеорит уособлював собою Юпітера - главу римського пантеону, а метеорит "Анциле" - щит, що упав у VII ст. до н. е., з якого виготовили священний щит, став гарантом вічності і неприступності Рима, був поміщений разом з 11-ма копіями в храмі на Палатинському пагорбі [11, С. 85, 94]. Традиція розташування небесних каменів в храмах була відома також християнській середньовічній Європі. У церкві як святиню розташували метеорит, що впав перед військами імператора Максиміліана в 1492 році, а у церкві в Кайлі (Морські Альпи) багаторічній служив лавкою метеорит масою 625 кг. В Шотландії в Саксонському абатстві шанується як святиня метеорит Бетіль, який згідно з легендами, був закладений у фундамент єрусалимського храму, що після руйнування римлянами храму був перевезений в Єгипет, потім в Іспанію і нарешті в Шотландії [11, С. 62-64, 90]. На Близькому Сході бетілі - камені-фетиші семітських народів, як повідомляв ще в XIX ст. Любкер, конусоподібні камені, які вважаються метеоритами, що впали з неба і є предметами символічного поклоніння. Найвідоміший з бетілів-метеоритів, якому і нині поклоняються мільйони віруючих - це вже згадуваний

вище "чорний камінь" мусульман в мечеті Кааба в Мекці.

Відомі поклоніння метеоритам і серед народів Південної, Центральної та Східної Азії. Небесний камінь "Чинтамані" у індусів або "Норбу Римпоче" у монгол і тибетців, що нібито є даром сузір'я Оріон, є об'єктом їх поклоніння. Цей Чудесний Камінь за повір'ями був посланий на землю як Рятувальник Світу і зараз знаходиться на вежі "Ригден Джампо" володаря Шамбали в Гімалаях [11, С. 84]. В Китаї жителі Синцзян-уйгурського району поклонялися 30-тонному метеориту відомому під назвою "Срібний верблюд", над яким було побудовано кумирню, і якому здійснювалися жертвоприношення. Теж можна сказати і про Японію. Метеорит, що впав у 861 р. знаходиться в храмі Суга міста Нагасакі, де його шанують як святиню [11, С. 92].

В Америці індіанці племені натчі Луїзіани поклонялися конічному каменю, який зберігався закутаним у більше ніж сто козячих шкур. Один з таких каменів, упав з неба, розколовся на шматки, що перетворилися в героїв міфів давньої Мексики. Ідолом в храмі Чаркаса в Мексиці з глибокої давнини слугував метеорит масою 780 кг. Індіанці Арізони пов'язують походження кратера "Диявола" з падіння бога [62. Ковшун, С. 62, 68].

22. Значення "зірка" співвідноситься із значенням ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ: хет. wallas "зірка", але хет. walhi "жертвний напій" [8. С. 158-159], але і укр. Волосожари, Волосині "назва сузір'я", а також і давн.-рус. Велес - язичницький бог, якому здійснювали жертвоприношення. На Близькому Сході поклоніння бетілам, серед яких були і метеорити, супроводжувалися умащуванням їх кров'ю, маслом чи вином. Більше того, як вважав французький філолог-гебраїст XVII ст. С. Бохарт в переказі Філоном Біблоським розповіді про Санхоніатона про бетілі, трапилася граматична помилка, яка призвела до помилкового прочитання "одухотворені камені" замість "помазані камені", тобто камені яким здійснюється жертвоприношення [11, С. 87].

23. Далі метеорити мають відношення до СВЯЩЕНОДІЙСТВА-ЧАРОДІЙСТВА, ОБРЯДУ, що знайшло своє відображення у повір'ї записаному в Харківському пов., згідно з яким відьми крадуть падаючі зірки-душі померлих, щоб робити ними чари, або ж у повір'ї з Поділля, згідно з яким на тому місці, де впала зірка-нечиста сила "погано хату становить, - там уже живе він" [1]. До ритуально-магічних дій варто віднести перехреснення себе хресним знаменням,

багатократне проголошення слова "Аміль", заборона дітям дивитися на падаючі зірки, поширені в Росії в сер. XIX ст., оскільки, як пише Афанасьєв населення вірило, що це демон якого скинули з неба [3]. У той же час, амбівалентна природа уявлень про метеорити проявлялася у практиці, споживання розтертих у порошок аеролітів, або носіння їх шматків на грудях, щоб оберегти себе від "явлення диявола". В контексті ритуально-магічних дій необхідно розглядати випадки вмуровування метеоритів в стіну храму, виготовлення з них культових речей. Після падіння в околиці Устюга Великого в 1290 році метеоритного дощу, в устюжському соборі предметом шанування стала чаша, нібито виготовлена з "небесного каменя", а також розпочалося здійснення щорічних, аж до 20-х років XX ст., хрестових ходів в роковини падіння метеоритного дощу. Один з метеоритів був вмурований в церковну стіну Кирило-Білозерського монастиря після випадіння метеоритного дощу 29 листопада 1662 року за 30 км. від Череповця, тобто метеорит став елементом будівельного ритуалу [11, С. 91].

В Баварії, подібно до Росії, відмічене ритуальне використання порід метеоритного походження (грас, трахитових туфів), що отримали місцеву назву "зювіт" під час будівництва церковних споруд і навіть житлових будинків [35. С. 229]. В Шотландії, згадуваний Сконський камінь навіть слугував коронаційним кріслом для шотландських королів, а в 1297 році Едуард I вивіз його в Англію, де англійські королі коронувалися, сидячи на троні, поставленому над Сконським каменем, що повинно було символізувати підкорення шотландських правителів англійським правителям.

Відоме використання метеоритів також в поховальних обрядах. В Україні це вже згадуваний метеорит "Бердянськ", а в Англії коронаційне крісло разом зі Сконським каменем було розташоване в усипальниці королів Англії у Вестмінстері. Метеорити були знайдені і в похованнях індіанців неподалік від згаданого Арізонського кратеру, причому вони були спеціально загор-

нуті в тканину і плащі з пташиного пір'я [11, С. 90-91, 70].

Підсумовуючи все сказане про міфологічну символіку зірок і метеоритів, можна констатувати, що їх семантичне поле, яке проявляється і у мові, і у віруваннях, обрядах значно ширше поля, яке проявляється на рівні лише індоєвропейських мов. Міфологічна символіка метеоритів, зірок як і міфологічна символіка руди, в значній мірі перегукується з семантикою крові. У той же час семантика зірок-метеоритів ще у більшій мірі, ніж руда набуває негативного, загрозливого значення: **НІЧНОГО НЕБА, ПОТОЙ-БІЧНОГО СВІТУ, ДУШ ПОМЕРЛИХ, СМЕРТІ, ЗБРОЇ, ГРІХА і, нарешті, ЧОРТА**, хоча, у той же час, зірки-метеорити мають символічне відношення і до **ЖИТТЯ, ЗАЧАТТЯ, НАРОДЖЕННЯ, АНГЕЛІВ**, язичницького бога **ВЕЛЕСА**, тобто їх символіка є амбівалентною. Сакральна символіка метеоритів, як і крові, руди обумовлена їх походженням з іншого світу, але не з нижнього як руда, а з верхнього. Крім того сакральність (і з негативним знаком) метеоритів підкріплюється їх зв'язком з богом нічного неба - Велесом, зброєю якого вони і виступають. Нічний, небесний, але і хтонічний Велес в основному язичницькому міфі виступає супротивником денного небесного Перуна [40], а тому під впливом християнства трансформується в чорта, тоді як Перун - у християнського святого Іллію.

В основі своєї формування семантичне поле метеоритів-зірок у східних слов'ян має архетипний характер. У той же час, превалювання ряду мовних паралелей з хетською ставить питання про можливість передньоазіатського походження цих уявлень у слов'ян, що своїм корінням сягає періоду індоєвропейської та індо-іранської єдності не пізніше III-II тис. до н. е. Тим більше, що саме до однієї з імовірних - середньоазіатської прабатьківщини індоєвропейців найближче знаходився Аравійський епіцентр падінь метеоритів, а відповідно і область найчастіших знахідок залізних метеоритів.

Література:

1. Чубинський П. Мудрість віків. в 2-х кн. - кн. 1, К., "Мистецтво", 1995, С. 223.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. - К.: Довіра, 1992.-с. 267-274.
3. Афанасьєв А. Поэтические воззрения славян на природу. в 3-х т. - М., "Индрик", 1994
4. Дмитренко М. Народні повір'я. - К., Бібліотека часопису "Народознавство", 1994, С. 67.
5. Древние российские стихотворения собранные Киршею Даниловым. - М.: Художественная лит-ра, 1938, с. 279

6. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. - М., "Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС", 1996, С. 415.
7. Иванов В. В. История славянских и балканских названий металлов. - М., "Наука", 1983, с. 327.
8. Бакс Карл. Богатства земных недр. - М. Из-во "Прогресс", 1986, 383 с.
9. Рындина Н. В. Самородная медь в древнейшей металлургии Ближнего Востока. // Всесоюзная археологическая конференция "Достижения Советской археологии в XI пятилетке". Тезисы. Доклады. - Баку, 1985, С. 306-307.
10. Черных Е. Л. Металл. Человек. Время. - М., "Наука", 1972, С. 197
11. Ковшун И. Н. И отторгались звезды от неба и падали на землю... - К., "Наукова думка", 1990, С. 158.
12. Археологія Української РСР в 3-х кн., Т. II - К., "Наукова думка", 1971, С. 504.
13. Бонгард-Левин Г. М., Грантовский Э. А. От Скифии до Индии. - М., "Мысль", 1983, С. 206.
14. Шрамко Б. А., Фомин Л. Д., Солнцев Л. А. Первая находка изделий из метеоритного железа в Восточной Европе. // Советская археология, М., 1965, № 4, 199-204.
15. Археологія УРСР в 3-х т. - К., "Наукова думка", 1986, т. 1, С. 591
16. Чубинський П. Ангели на сходах неба. - К., "Глобус", 1992, С. 16.
17. Українські замовляння. - К., Вид-во худ. літ. "Дніпро", 1993, С. 308.
18. Харузина В. Н. К вопросу о почитании огня. Введение в программу собирания сведения о почитании огня у русских крестьян и инородцев, с приложениями программы. // Этнографическое обозрение. №3-4. - СПб., 1906, С. 68-206.
19. Садовников. Загадки русского народа. - СПб, 1876. № 198, 816, 1610 цит. по Потанин. Восточные мотивы в среднесвропейском эпосе. - М.: 1899, 524 с.
20. Астапович И. С. Метеорные явления в атмосфере Земли. - М.: Гос. изд-во физ.-мат. лит., 1958, С. 640.
21. Онишук Антін. Матеріали до гупульської демонології. Записані у Зелениці Надвірнянського повіта, 1907-1908. - Матеріали до Українсько-руської етнології. Т. IX, Львів, 1909, С. 1-139.
22. Сказка потерпевшего кораблекрушение. // Повесть Петейсе III. Древнеегипетская проза. - М., "Художественная литература", 1978, С. 38-46.
23. Откровения апостола Іоанна Богослова. // Новий заповіт і книга псалмів. - Всеукраїнське євангельсько-баптистське братство, 1988, с. 463.
24. Кравченко В. Вогонь. Матеріал зібраний на Правобережжі. // Первісне громадянство. № 1-3, 1929, С. 147-180.
25. Мифы и сказки Австралии. - М., "Наука", 1965, С. 167.
26. Морозов Н. А. Христос. - М., т. 1-7, 1924-1932.
27. Буслаев Ф. И. Исторические очерки Русской народной словесности и искусства. // Русская народная поэзия. Т. 1 - СПб, 1861, 644 с.
28. Вронский Б. И. Тропой Кулика. - М., Мысль, 1977. С. 224.
29. Юань Кэ. Мифы древнего Китая. - М., Главная ред. во ст. лит., 1987, 527 с.
30. Грушевська К. З примітивного господарства. Кілька завважень про засіби жіночої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства. // Первісне громадянство. № 1-3, 1927, С. 9-27.
31. Гомер. Илиада. Одиссея. - М., "Художественная литература", 1967, С. 766
32. Шмидт Р. В. Металлическое производство в мифе и религии античной Греции. // Известия Государственной академии истории материальной культуры. т. IX., вып. 8-10. 1931, С. 1-83.
33. Берндт Р. М., Берндт К. Х. Мир первых австралийцев. - М., "Наука", 1981, С. 447.
34. Повесть врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). - К.: Радянський письменник. 1990, 558 с.
35. Про того, хто бачив усе... // На ріках Вавілонських. - К., "Дніпро", 1991, С. 98-158.
36. Святский Д. О. Очерки истории астрономии в Древней Руси. // Историко-астрономические исследования. - М., Физматгиз, 1962 - Вып. 8, С. 53-55.
37. Книга Навина // Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. - Финляндия, 1990, с. 296.
38. Українські народні казки. - К., "Веселка", 1990, С. 271.
39. Плутарх. Сравнительное жизнеописание. В 2-х т.
40. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. - М., "Наука", 1974, С. 427.